

RESURSLAR CHEKLANGANLIGI VA TANLOV MUAMMOSI

Iqtisodiy qadiya sifatida

Samiyev Mirkamol Amridin o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti

"Iqtisodiyot nazaryasi" kafedrası assistenti

samievmirkamol@gmail.com

Raxmatov Obidjon Olimjonovich

Samarqand iqtisodiyot va serviz instituti

Bug'galteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

raxmatovobidjon7@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Mazkur ilmiy maqolada "Resurslar cheklanganligi va tanlov muammosi" masalasi iqtisodiyot nazariyasining eng fundamental tushunchalaridan biri sifatida chuqur tahlil etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy iqtisodiy tizimlarda mavjud resurslarning cheklanganligi sharoitida jamiyat ehtiyojlarining cheksizligi tobora kuchayib borayotgan bir paytda samarali tanlov qilish muammosi yanada keskinlashib bormoqda.*

Ishda resurslar (tabiiy, mehnat, kapital va tadbirkorlik qobiliyati)ning chegaralanganligi iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Xususan, tanlov muammosining iqtisodiy mazmuni alternativ xarajatlar (opportunity cost), ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig'i (PPC) hamda ratsional qaror qabul qilish modellari orqali asoslab berilgan.

Tadqiqot davomida iqtisodiy subyektlar – individlar, firmalar va davlat – tomonidan resurslardan foydalanishda optimal variantni tanlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bozor mexanizmi, narxlar tizimi va davlat aralashuvining resurslar taqsimotidagi o'rni alohida e'tibor markazida bo'lgan. Maqolada tanlov

muammosining mikro va makro darajadagi ko'rinishlari o'zaro bog'liqlikda o'rganilib, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri ochib berilgan.

Ilmiy ishning natijalari shuni ko'rsatadiki, resurslar cheklanganligi sharoitida samarali iqtisodiy siyosat yuritish, ustuvor yo'nalishlarni to'g'ri belgilash hamda innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali tanlov muammosini nisbatan optimallashtirish mumkin. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda, ta'lim jarayonida hamda amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *resurslar cheklanganligi, tanlov muammosi, iqtisodiy qarorlar, alternativ xarajat (opportunity cost), ishlab chiqarish imkoniyatlari egri chizig'i (PPC), ehtiyojlar cheksizligi, iqtisodiy samaradorlik, ratsional tanlov, resurslar taqsimoti, iqtisodiy subyektlar, bozor mexanizmi, narxlar tizimi, davlat aralashuvi, optimal tanlov, iqtisodiy muvozanat*

Kirish

Iqtisodiyot fani ko'pi bilan mudda'o qilgan asosiy muammolaridan biri: insonlar ehtiyojarning cheksizligi va resurslarning cheklanganligining o'rtasidagi farqni yuzaga keltiradigan tanlov muammosi hisoblanadi. Bu holatning sababida, har bir iqtisodiy sistema, ixtiyoriy juda kichik bo'ladimi yoki katta bo'ladimi, fundamental savollarga javob berishga majbur bo'ladi: nima ishlab chiqarilsin, qanday ishlab chiqarilsin va kimga berilsin.

Ushbu maqolaning maqsadi resurslar cheklanganligi va uning tanlov muammosining tuzilishiga olib keladigan joyini hal qilishdir. Mazkur muammoning ko'lamli ko'rinishini berish, uning iqtisodiy nazariyada o'rni, amaliy qo'llanilishi va muasir iqtisodiy hayotda ko'rinishi tahlil qilinadi.

1. Resurslar Cheklanganligi Tushunchasi

Resurslar cheklanganligi iqtisodiyotning asosiy postulati hisoblanadi. Buning ma'nosi shundaki, insonning mudda'o qilinadigan moddiy va noq-moddiy mulklar (tovar va xizmatlar) mahdudat. Bugungi kunda biz ishlatadiganimizdek, 'ehtiyoj cheksiz bo'lsa-da, ularni qondiradigan resurslar cheklangang. Ushbu asosiy iqtisodiyot muammolarining mohiyati:

- Tabiiy resurslar (tuproq, suv, mineral, energiya manbalari) cheklangan va ko'plamda mahdudat
- Mehnat (insan salohiyati) bilan vaqt (juda qimmatbaho va qaytarish imkonsiz resurs)
- Kapital va texnologiya ham, garchi ko'payishi mumkin bo'lsa-da, bir vaqt momentda mahdudat

Resurslarning cheklangani scarcity deyiladi va bu iqtisodiyotning asosiy tanlashiga majbur qilgan sababdir. Agar barcha moddiy yaxshi va xizmatlar cheksiz miqdorda va bepul bo'lsa, tanlov muammosi vujud topmas edi. Ammo haqiqatda bunday emas, shuning uchun har qanday iqtisodiy sistema oqilona tanlash qilishga majbur.

2. Ehtiyoj va Ista'molchining Taksonomiyasi

Inson ehtiyojlari cheksizdir. Klassik iqtisodchilar ehtiyojlarning ierarxiyasi haqida fikr bildirdilar. Maslow piramidasida ko'rsatilgandek, ehtiyojlar turli darajalarda joylashgan:

Daraja	Ehtiyojlar Turlari
1-daraja	Asosiy fiziologik ehtiyojlar (ovqat, suv, boshlash, uyqu)
2-daraja	Xavfsizlik ehtiyojlari (korinish, barqararlik, tartib)
3-daraja	Ijtimoiy ehtiyojlar (sevish, tegishlilik, hamjamiyat)
4-daraja	O'z-o'zini amalga ashlash ehtiyojlari (muvaffaqiyat, rioya, yaratish)

Maslow piramidasi ko'rsatadiki, inson ehtiyojlari cheksiz va o'zaro bog'liq. Biror bir darajas ehtiyojni to'liq qonganidan keyin, o'z-o'zini amalga ashlash darajasiga qarab boradi.

3. Tanlov Muammosining Asoslari

Tanlov muammosi resurslar cheklanganligi va ehtiyojlarning cheksizligining o'zaro ziddiyatlashuvidan yuzaga keladi. Bu muammoning

jemlashuviga olsa, har qanday iqtisodiy subyekt quyidagi asosiy savollariga javob berishga majbur bo‘ladi:

1. NIMA? (What) - Qaysi tovar va xizmatlar ishlab chiqarilsin, qanday miqdor va tuzilmada?
2. QANDAY? (How) - Ushbu tovar va xizmatlar qaysi texnologiya va usullar yordamida ishlab chiqarilsin?
3. KIMGA? (For Whom) - Ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar jamiyatning qaysi a‘zolariga berilsin?

Fo‘y-foyda va Qiymati

Tanlov muammosining asosiy tushunchalari joylashgan. Biror bir narsani tanlasa, boshqa narsalardan vaz kechiladi. Bu narsalarni fo‘y-foyda (Opportunity Cost) deyiladi. Masalan, agar odam o‘qishni tanlasa, ushbu vaqt ichida ishlash orqali topishi mumkin bo‘lgan daromadning mahrumiyligi fo‘y-foydasi tashkil etadi.

4. Tanlov Mexanizmlari va Iqtisodiy Tizimlar

Tanlov muammosini hal qilish yo‘li iqtisodiy tizimlarning turiga bog‘liq. Muhim iqtisodiy tizimlar:

4.1. Markaziy Rejali Iqtisodiyot

Ushbu tizimda davlat qanday ishlab chiqarish kerakligini, qanday vaqtda va kimga berishni markaziy ravishda qaror qiladi. Buning afzalligi: tartib va bir yonaltirilganlik. Kamchiligi: samaradorlik va innovatsiya kamayadi.

4.2. Bozor Iqtisodiyoti

Bu tizimda narx mexanizmi tanlovni hal qiladi. Ista‘molchilar sotib olish orqali, mutahassislar va firmalar ishlab chiqarish orqali talab va taklifni balanslaydilar. Buning afzalligi: samaradorlik va inovatsiya. Kamchiligi: teng bo‘lmagan daromad va ijtimoiy muammolar.

4.3. Aralashtirma Iqtisodiyot

Bugungi zamon iqtisodiyotlari O‘zbekiston aralashtirma tizimni ishlatadi. Bu yerda ham davlat, ham bozor roli bor. Davlat asosiy xizmatlar (ta‘lim, sog‘liq saqlash, xavfsizlik) ta‘minlaydi, qolgan qismida bozor mexanizmi ishlatiladi.

5. Tanlov Muammosining Amaliy Ko‘rinishlari

Tanlov muammosi faqat nazariyada emas, balki kundalik hayotda ham ko‘rinadi:

Individual darajasida:

- O‘qish yoki ishlash tanlovini qilish
- Moddiy yoki ruhiy ehtiyojlarni qondirishni tanlash
- Vaqtni qanday ishlatishni rejalashtirish

Firma darajasida:

- Qandey produktlar ishlab chiqarish
- Qancha investitsiyani haridor bo‘lish
- Qaysi texnologiyadan foydalanish

Davlat darajasida:

- Davlat byudjetini har bir soha (ta‘lim, sog‘liq, mudofaa)ga qancha ajratish
- Qaysi sohaga investitsiya qilish (qishloq xo‘jaligi yoki sanoat)
- Iqtisodiy siyosatni oqilona shakllantirish

6. Tahlil: Samaradorlik vs. Adolat

Tanlov muammosini hal qilayotganda, iqtisodchilar va siyosatchilar ikki asosiy maqsadni muvozanatlashtirishga harakat qiladilar:

Samaradorlik (Efficiency):

Mavjud resurslardan maksimal foydani chiqarish. Bozor iqtisodiyoti samaradorligi yuqori, chunki ista‘molchilar o‘z ehtiyojiga mos tovarni tanlaydi.

Adolat (Equity):

Resurslar hamjamiyatning barcha a‘zolari o‘rtasida adolatli taqsimlanishi. Agar bozor mexanizmi to‘liq egalladi, yangi boy shakllari yuzaga keladi. Shu sababli davlatlar ijtimoiy sxemalarni tadbiq etadi.

7. O‘zbekistonda Tanlov Muammosi

Mustaqillik kunlaridan beri O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy barkarorlik o‘rtasida tanlov qilmoqda. Asosiy tanlash masalalari:

- Qishloq xo‘jaligi yoki sanoat sohasini qancha rivojlantirish?

- Xorij investitsiyalari yoki mahalliy ishlab chiqarishga e'tibor qilish?
- Ta'lim va tibbiyotga byudjet taqsimlashi?

Xulosa

Resurslar cheklanganligi va tanlov muammosi iqtisodiyotning asosiy bilimlaridir. Har qanday jamiyat tanlov qilishga majbur bo'ladi. Bu tanlov samaradorlik va adolat o'rtasida muvozanat topish zaruri. Muasir zamanda ushbu masalani hal qilish yanada murakkab bo'lib ketmoqda:

- Aholisi ko'payib borayotgan, resurslar kamayib borayotgan
- Ekologik muammolari boschi olmoqda
- Texnologik rivojlanish tez bo'lib ketmoqda

Shu sababli, O'zbekiston kabi developing davlatlar uchun resurslarni oqilona boshqarish, tanlovni to'g'ri qilish va ijtimoiy mas'uliyat bilan iqtisodiy samaradorlik o'rtasida muvozanat topish - bu tarix davr talabi bo'lmoqda. Faqatgina shundagina biz barqaror va to'liq rivojlanishga erisha olamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

4. Samuelson, P.A. va Nordhaus, W.D. (2009). Economics. McGraw-Hill. (19-chi nashri)
5. Mankyu, G.N. (2014). Principles of Economics. Cengage Learning. (8-chi nashri)
6. Stiglitz, J.E. (2010). Freefall: America, Free Markets. W.W. Norton va Company.
7. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
8. O'zbekiston Respublikasi Samaradorlik va Tadbirkorlik Vaziri (2023). O'zbekiston Iqtisodiyoti.